

»birokratskega kolektivizma« iracionalna, in da je prav ta oblikovala prevladujoči pesimizem; navedel je tudi najbolj zgovoren izraz »novega socialističnega pesimizma«, ki ga je izrazil Valežan Gwyn Williams v delu »When Was Wales?« s trditvijo, da se je zdelo organizirano delavsko gibanje zaprto oziroma omejeno na percepcijo »delavskega razreda«, ki je postal mit. Kar naj bi bil štrajk v smislu tradicije delavskega razreda, je bil le slaboten odgovor na ponavljajoče se pozive britanskih Trade Unionov na proteste in akcije. Tudi zahteve po novih delovnih mestih in druge demonstracije so bile blede v primerjavi s tistimi v Angliji.

Obenem pa avtor trdi, da nastaja nov delavski razred, ravno zato, ker v kapitalističnih državah obstaja t. i. »ne-narejeni« (un-made) delavski razred. Zato je pesimizem socialistične inteligence še toliko bolj izrazit, zlasti glede na to, da le-ta ne sodeluje neposredno v »pravem« delavskem gibanju, in je pravzaprav ločena od njega.

Obenem se avtor v knjigi zavzame tudi za večje upoštevanje in uporabo oralnega pristopa k zgodovini delavskega gibanja. Sklicuje se na E. P. Thomsona, avtorja del o zgodovini delavskega gibanja v 19. stoletju, ki je zapisal, da je bilo v dosedanjem zgodovinopisju preveč poudarka na teoriji »razreda« in premalo poudarka na »razrednem boju«. Zato avtor navaja številne razgovore z dolgoletnimi delavskimi aktivisti, za katere meni, da vedo o škotskem in angleškem delavskem gibanju več kakor marsikateri teoretik. Obenem trdi, da se delavstvo ne osvešča le skozi »velike, dramatične in herojske boje«, marveč predvsem v vsakodnevnem procesu »desubordinacije« v tovarnah, uradih, bolnišnicah in šolah. Gre mu za nedramatičen, neherojski boj, ki je prav tako »koristen« ali celo še boljši kakor pa životarjenje in prilagajanje kapitalistični družbi. Young je prepričan, da večina škotskih, angleških in waleških levo usmerjenih socialistov in sindikalnih aktivistov ve prav malo o tem, kaj se dogaja na ulicah, v gostilnah, na vlakih ali v domovih nezaposlenih. Delno poznajo le razmere v tovarnah. Prav tako je prepričan, da sedanji socialisti premalo vedo in so premalo občutljivi za spreminjajoča se razpoloženja delavskega razreda. Prav zato je oralen pristop k raziskovanju toliko pomembnejši, saj obenem pomeni tudi uporabo »delavskega jezika«, to je, razrednega jezika; meni, da sindikalni aktivisti preveč uporabljajo jezik »druge strani«, kar preprečuje dejansko razumevanje in sodelovanje. Avtor je prepričan, da ima delavski razred svoj jezik, svojo kulturo in svoj način življenja, s tem pa tudi svojo »držo«, ki je na nek način univerzalna, spoznavna pa le skozi socialno sliko, ki je ni mogoče spoznati drugače, kakor z oralnim pristopom. Oralna zgodovina je zato bistvena pri celovitem (podčrtal J. D. Young) prikazu značilnosti delavskega gibanja. Prava na ta način lahko zgodovinarji veliko prispevajo k večjemu optimizmu med delavstvom, saj z oralnim pristopom odkrivajo pozitivne plati razmišljanj samih delavcev. To pa je tisto, česar v knjigah ni — zato potrebujemo tako analitično kot inspirativno zgodovino delavskega gibanja.

Po branju tega dela je očitno, da knjiga ni bila pisana za teoretike socializma, marveč predvsem za delavske aktiviste. Kot pravi avtor sam, pomeni predvsem poskus postaviti problem socializma na dnevni red vsakdanjega političnega življenja. Obenem pa pomeni tudi poskus, preseči pesimizem in ortodoksnost vladajoče leveice na Otoku, ki zavira boj delavskega razreda za socialne pravice in enakopravnost.

Irena Gantar Godina

Giuseppe Boffa, **Fenomen Stalin**, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, 242 strani.

Italijanski avtor Giuseppe Boffa — poznamo ga po številnih tehtnih člankih o Sovjetski zvezi po Oktobru, objavljenih v Naših razgledih — analizira v svojem delu skozi dvanajst poglavij Stalinov fenomen.

Boffovo delo ne predstavlja zgodovinske rekonstrukcije Stalinove dobe, pač pa prikaz teorij posameznih šol (zgodovinskih, socioloških, politoloških, filozofskih), ki se ukvarjajo s pojavom stalinizma. Izhodišče Boffovega dela je pravilna ugotovitev, da je stalinizem precej sporen izraz, eden najbolj spornih v političnem in družboslovnem besednjaku; različni avtorji namreč pripisujejo temu istemu izrazu različne vsebine. V nadaljevanju nam pisec predstavi teze in avtorja je posameznih šol; pri tem se ne omejuje samo na predstavitev tez, temveč opozarja na njihov nastanek, razvoj ter vrline in pomanjkljivosti.

Sovjetska razlaga »obdobja kulta osebnosti« v interpretaciji Hruščeva se omejuje na posebno obdobje sovjetske zgodovine, »o hudih časih za partijo in za ljudstvo, ko ni bil nihče varen pred samovoljo in nasiljem«. Med prvimi kritiki te razlage je bil Palmiro Togliatti. Govorjenje o »kultu« kot vzroku za zgodovinske procese, ki po njegovi sodbi niso bili brez degenerativnih potez, nima nikakršnega pomena. Pripi-

sovati krivdo »osebnim pomanjkljivostim« enega samega človeka, pri čemer gre za istega človeka, katerega nadčloveške vrline so v preteklosti slavili, pomeni še nadalje ostajati v mejah »kulta«.

Teorija kontinuitete temelji na prepričanju o »neprekinjeni kontinuiteti ruske sovjetske zgodovine od oktobra 1917 do Stalinove smrti«. Avtor ugotavlja, da je bila ta teorija precej časa razširjena v najbolj radikalnih krogih sovjetskega oporečništva (npr. pri Solženjcinu) kot tudi v angloameriških raziskavah. »Privolitev v tezo, da Leninova dejanja in politika vodijo neposredno v Stalinova, je zapeljala mnoge znanstvenike na Zahodu k temu, da mislijo, da je vprašanje zgodovinskih korenin stalinizma rešeno in da ne terja nobene resne analize več.« Avtor ugotavlja, da se je po desetletjih nesporne prevlade šola kontinuitete znašla v težavah, ko je zgodovinska raziskava po zaslugi bogatejše dokumentacije lahko posegla po novih rezultatih pri poznavanju dogodkov. Tu imamo v mislih tiste »zasuke«, ki jih mnogi raziskovalci zdaj upravičeno ocenjujejo kot odločilne za stalinizem: stalinsko »revolucijo od zgoraj« v letih 1929—1932 s kolektivizacijo in prvim petletnim načrtom ter »veliki strah« v letih 1936—1938 z množično represijo, ki so jo sprožili predvsem zato, da bi udarili po boljševiski partiji.

V poglavje **maščevanje Rusije** Boffa uvršča razlago, ki vidi v stalinizmu vsebinsko kontinuiteto, ne z revolucijo, marveč s starejšo rusko zgodovino, ki naj bi prav s Stalinom hitro obračunala s tisto kratko in po vsebini spodletelo medigro, ki jo je predstavljalo leto 1917. Tako ameriški zgodovinar Robert Tucker ocenjuje stalinizem kot »revolucionaren pojav«, v katerem sta imela pomemben delež tako boljševiska dediščina, posebej tisti njen del, ki je bil povezan z obdobjem »vojnega komunizma«, kot tudi dediščina stare Rusije; vendar pa ima ta stalinizem za Tuckerja tudi svoje izvirne poteze. »Gre za obdobje, ki ni bilo le v očitnem razhajanju s tistim pojmovanjem nadaljnjega razvoja sovjetske družbe, ki ga je izoblikoval Lenin v zadnjih letih svojega življenja in pri katerem se je navdihovala politika Nep... V bistvu je bil stalinizem kot revolucija z vrha proces državne izgradnje, izgradnje ruske sovjetske države, ki bi bila močna, zelo centralizirana, birokratska, vojaško-industrijska ter sposobna doseči korenite spremembe v družbi. V tem pomenu je stalinizem imel predzgodovino v politični kulturi ruskega carizma in je že obstajal kot model preteklosti. Stalinova »revolucija z vrha« je bila prav tako kot »revolucija z vrha« Petra Velikega vrhunec carizma kot dinamične politične nadgradnje«.

Avtorji **šole totalitarizma** so pojmovali »totalitarni sistem kot novo, 20. stoletju lastno obliko popolne teroristične tiranije, ki je motivirana z ideologijo in docela zbirokratizirana, ki je vsepovsod po svojem bistvu enaka, čeprav se navzven navidez nekoliko razlikuje, in katere klasičen izraz se kaže v dveh deželah: v nacistični Nemčiji pod Hitlerjem in komunistični Rusiji pod Stalinom«. Boffa pravilno ugotavlja, da šola totalitarizma ne more v celoti zadovoljivo opredeliti stalinizma kot specifičen totalitarni sistem, saj je iste poteze moč najti tudi v drugih sistemih.

V poglavju o **razvojni revoluciji** nas Boffa seznanja z novimi težnjami konec 60. let v raziskovanju sodobne sovjetske zgodovine. »Ne Lenin ne Josip Stalin nista hotela vrniti kazalcev nazaj; nista hotela navadnega napredka, marveč sta hotela narediti skok naprej. Boljševiška revolucija je imela mnoge poteze razvojne revolucije, ki se ni razlikovala od tistih, ki se odvijajo dandanes v nerazvitih deželah... Za to, da bi razumeli smisel stalinizma, se moramo zadržati pri problemih dvajsetih let. Videti Stalinova zgolj kot oblasti žejnega tirana bi pomenilo videti le eno plat resnice. Tu je bil problem industrializacije, ki se je bila začela pod carji in ki sta jo prekinili vojna in revolucija. Da bi Rusija lahko napredovala, je bilo treba razen obnove industrije, ki je obstajala leta 1913, zagotoviti nove velike naložbe. Kako dobiti potrebna sredstva? Zemljiških lastnikov ni bilo in tudi velikih kapitalistov ne. Le malo je bilo verjetno, da bi kapital prišel iz tujine. Akumulacijo in žrtve je bilo treba doseči na račun ljudstva, velika večina ljudstva pa je bila kmečka.« Pristaši razvojne revolucije so celotno stalinsko politiko skupaj z njenimi odsevi v državni, partijski in kulturni obravnavali kot globalno strategijo industrializacije. V celoti se je ta šola, ugotavlja Boffa, nagibala k temu, da je stalinizem obravnavala kot nekaj »nujnega« in v veliki meri vsiljenega zaradi danih okoliščin, če že ne kot nekaj, kar je razvoj usodno zahteval, ter je spričo tega kot nepomembne zavrgla vse alternative, ki so se stalinizmu postavljale po robu.

Sola termidorja je prva, ki je obravnavala stalinizem kot poseben zgodovinski pojav; njen začetnik in še dandanes njen najbolj izvirni predstavnik je bil in ostaja Trocki. Interpretacija Trockega je vzniknila iz nekaterih primerjav med rusko in francosko revolucijo. Vendar pa njena izvirnost ne tiči v tem. »Seveda je stalinizem pognal iz boljševizma, vendar pa iz njega ni pognal logično, marveč dialektično; ne kot njegova revolucionarna potrditev, marveč kot njegovo termidorsko zanikanje. To pa ni isto« (Trocki). To je še dandanes največji prispevek, ki ga je celotna trockiistična šola dala zgodovinopisnemu raziskovanju, trdi Boffa. Največja izvirnost razmišljanja Trockega pa je tičala v prizadevanju, dojeti, kako je sploh prišlo do raz-

kola med boljševizmom in stalinizmom. Trocki je bil prvi, ki je skušal stalinizem razložiti, ne s pomočjo nekaterih splošnih shem, marveč na podlagi specifičnih navzkrižij tiste konkretne zgodovinske stvarnosti, kakršno je predstavljala sovjetska družba v tistem obdobju. Pri tem ta družba zanj sploh še ni bila socialistična, kot je razlagala stalinistična propaganda, marveč je bila še vedno sredi prehodnega obdobja med kapitalizmom in socializmom ter zatorej tudi predmet nasprotujočih si spodbud. Izid spopada med temi različnimi težnjami za Trockega nikakor ni bil vnaprej določen. Predvsem je slej ko prej ostajalo dejavno tisto najresnejše protislovje, ki so se ga boljševiki prav dobro zavedali že v dvajsetih letih: z revolucijo je Rusija naredila »največji skok naprej v zgodovini«, skok, v katerem so se »izrazile najnaprednejše sile dežele«, vendar pa se je kar brž znašla tudi v položaju, ko se je morala soočiti z osamitvijo in s splošno zaostalostjo svojih proizvodjalnih sil. Čeprav se je gospodarstvo hitro širilo, pa je tako glede na produktivnost dela kot tudi glede na potrošne dobrine, ki so bile na voljo, močno zaostajalo za najbogatejšimi kapitalističnimi državami. Medtem ko so nove proizvodjalne strukture, ki niso imele zasebniškega značaja, terjale vse večjo enakost med posamezniki in družbenimi skupinami, pa takšna enakost v resnici še ni bila mogoča: odtod hude napetosti bodisi med posameznimi družbenimi sloji bodisi znotraj slehernega teh družbenih slojev. Predvsem na področju porabe se je ohranjal kriterij neenakosti, ki je bil lasten meščanskemu pravu. Kot varuh te zakonodaje neenakosti pa je nastopala država, ki ji ni prišlo na misel, da bi odmrila, kot so to terjale marksistične napovedi, marveč se je celo krepila, ko je širila svoje naloge vključno s tistimi, ki so tipično represivne. V tem prvem pojavu se je zasidral še drugi. Krepitev države je bila hrana za obstoj novega družbenega sloja, ki se je postavil nad vse druge, ki je bil voden in privilegiran in ki ga je Trocki ravno zaradi njegove funkcije v državi enačil z birokracijo. Le-ta pa — tako je opozarjal — ne predstavlja razreda v marksističnem pomenu besede, ker ni zmožna in tudi v drugih sistemih nikoli ni bila zmožna ustvariti lastnega sistema proizvodnje in menjava in zatorej tudi ne družbenih odnosov posebne vrste. V Sovjetski zvezi — potrjuje Trocki — opravlja birokracija dve nalogi. Po eni plati varuje državni značaj lastnine nad sredstvi za proizvodnjo, ki je bil v Rusiji plod socialistične revolucije; v tem tiči osnova njene oblasti. V tem okviru pa varuje — in to je njena negativna funkcija — tudi svoje privilegije in svojo nadoblast. V tej drugi vlogi pa prihaja v spore z egalitarističnimi pritiski, ki so prihajali iz družbe. Tisto, kar je Trocki krstil za »sovjetski bonapartizem«, za bonapartizem Stalina, je bilo izraz in posledica tega spora in dvojne funkcije, ki jo je imela birokracija.

Trockega zgodovinsko presojanje stalinizma se je poostrilo, ko se je soočil s tistimi »bonapartističnimi bakanalijami«, ki jih je predstavljalo množično zatiranje v letih 1936–1938. V zvezi z »velikim strahom« je vedno uporabljal izraz »reakcija«. Slo je za »velikansko birokratsko reakcijo«, po obsegu primerljivo z revolucijo, vendar pa z nasprotnim predznakom, za rezultat spopada med »revolucionarji in termidorjanci znotraj same birokracije«. V »iztrebljanju stare boljševiške garde« je videl najbolj dramatičen izraz »fizične nespravljivosti med stalinizmom in boljševizmom« ter »navzkrižja med oktobrsko revolucijo in termidorško birokracijo«. Vendar pa je ostajal prepričan, da bo te reakcije konec, ko se bo znebila Stalina, če je ne bo zrušila nova ljudska vstaja.

V poglavju o **premoči etatizma** nam Boffa predstavi etatistične interpretacije stalinizma in pravi, da je »prva domovina nove šole Jugoslavija po letu 1948 in da je Jugoslovane moč še dandanes obravnavati kot njene najpomembnejše predstavnike, čeprav se je njen vpliv razširil čez meje te dežele«. In dalje — »v prizadevanju jugoslovanskih komunistov, ki zoper stalinsko ZSSR niso postavljali samo ponosa svojega ljudskega odpora, marveč tudi pravo politično in družbeno alternativo, je našla dostojanstvo teoretičnega razmisleka: ponudila je podobo drugačne družbe, ki je bolj kot Stalinova ZSSR upravičena imenovati se socialistična in ki jo tudi bolj navdihujejo marksistične težnje. Politični spopad je za to novo interpretacijo stalinizma predstavljal bolj spodbudo kot pa mejo«.

Nova kategorija, s katero so se Jugoslovani lotili svoje kritične analize, je kategorija »etatizma«: izraz zajema v svoji najsplošnejši opredelitvi razvejeno sodobno težnjo po »etatizaciji«, težnjo, ki se nanaša predvsem na gospodarstvo, ki pa se konec koncev polasti celotnega družbenega življenja. Prav vsem jugoslovanskim avtorjem je skupna ena misel (trdi Boffa): določena stopnja etatizma kot »državni socializem«, je zakonita in v veliki meri tudi koristna posledica socialističnih revolucij, do kakršnih je prišlo v tem stoletju v deželah, za katere so bila značilna še posebno huda zaostajanja v gospodarskem in političnem razvoju, kot so bile Rusija, Kitajska ali Jugoslavija. Pozitivna plat tega pojava tiči v nalogah, ki jih prevzame država, ki je izšla iz teh revolucij, ko se ne loti samo obrambe svojih dosežkov, marveč tudi zavestnega uvajanja takšnih »elementov socializma« kot je javna lastnina nad določenimi sredstvi za proizvodnjo. Stopnja socializma, ki je zaobsežen v takih spremembah, pa je še zelo nizka, predvsem pa je takšen socializem nestabilen. Iz takšnega položaja

niso mogoče samo različne, marveč celo nasprotujoče si razvojne poti, ki so v odkritem medsebojnem spopadu. Eno od takšnih predstavlja klasična protirevolucija, ki obnavlja staro ureditev. Toda če je ta nevarnost presežena, se spopad začne vsiljevati vnovič. Ena pot revolucionarnega razvoja vodi h krepitvi tistih prvih elementov socializma tako, da krepí demokratično vsebino, udeležbo delavcev pri upravljanju javnih zadev, »samoupravo« ali »samoupravljanje« družbe ter težnjo k »odmiranju« države. Nasprotna smer pa vodi k porazu teh možnosti, ki podlegajo revolucionarni državi in njeni birokraciji, ki se okrepi do te mere, da preseže vse, kar se je bilo zgodilo kdajkoli v preteklosti, ter se spremeni v nov zatiralski Leviatan.

V poglavju **Industrijski despotizem** nas Boffa opozarja na razprave o »azijskem načinu proizvodnje«, ki so doživele preporod konec petdesetih in v začetku šestdesetih let, kot tudi na teze avtorjev, ki povezujejo sorodnost med stalinskim despotizmom in družbami, ki se opirajo na azijski način proizvodnje.

V poglavju **Stalinizem po Stalinu in stalinizem zunaj ZSSR** si Boffa zastavlja dve vprašanji: vpliv, ki ga je imel stalinizem na komunistično gibanje po svetu, in ponavljanje nekaterih njegovih pomembnih značilnosti v drugih deželah. Boffa ugotavlja, da je bilo komunistično gibanje stalinistično v dolgem obdobju svoje zgodovine, v času, ki sega od začetka tridesetih vse tja v sredino petdesetih let. Stalinistično ni bilo samo zato, ker bi povzdigovalo avtoriteto Stalina in ker bi se v največji meri vključevalo v njegov »kult«; sprejelo je tudi njegovo vrhovno politično vodstvo ter privolilo v njegova pojmovanja, usmeritve in navodila. Boffa opozarja, da je že s tem nedvomno dana potreba po mednarodni in ne samo sovjetski analizi, ko gre za iskanje odgovora na vprašanje, kaj je bil in kaj je stalinizem.

V zaključnem poglavju — v **povzetku** — Giuseppe Boffa ugotavlja, da je izraz stalinizem ne glede na vse ugovore, katerih predmet je, koristen in upravičen, ker pomaga očrtati specifičen in pomemben zgodovinski pojav: pojav, ki ga ni moč preprosto izenačiti z boljševismom, iz katerega se je rodil, in tudi ne s komunističnim gibanjem, ki je naslednji poganjek tega istega boljševisma, še manj pa s skupkom avtoritativnih vlad oziroma gibanj, ki so v našem stoletju tako pogostne. Ima namreč vrsto posebnih značilnosti; je izraz z vsebino, ki je že dovolj jasno začrtana, čeprav jo morajo raziskave še natančneje opredeliti. Pri tem Boffa pravilno ugotavlja, da bo potrebno še nemalo raziskovanj podrobne zgodovine stalinizma v konkretnem razvoju sovjetskega dogajanja — kljub temu — da dandanes njegove ključne trenutke poznamo mnogo bolje kot pred desetletjem ali dvema; naloga, ki je v največji meri odvisna od odprtosti in dostopnosti sovjetskega arhivskega gradiva. Pri tem naj dodamo, da slovensko oziroma jugoslovansko zgodovinsko pisanje ni na obrobju tega dogajanja, prav nasprotno, po zaslugi zgodovinskih raziskav in del dr. Marjana Britovška (Boj za Leninovo dediščino; Carizem, revolucija, stalinizem; Stalinov termidor), ki temeljijo na avtorjevem preučevanju sovjetskega arhivskega gradiva, sodi v sam svetovni vrh, kar je potrdil tudi mednarodni simpozij o Buharinu v Wupperthalu oktobra 1988.

Av gust Lešnik

Maurice Lever, **Povijest dvorskih luda**. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1986; 245 strani.

Leverjevega dela, ki sem ga bral z velikim zanimanjem, kar nisem mogel odložiti, saj ga ne odlikuje samo ustvarjalen znanstven pristop z modernimi metodološkimi prijemi, temveč tudi čudovit in navdušujoč stil pisanja, ki mu ne manjka hudo-mušnih idej in humorja. Knjiga kronološko zajema v glavnem srednji vek in novi vek tja do 18. stoletja, ko je služba dvornih norčkov povsem izginila. Avtor nam v tem dolgem obdobju skuša predstaviti zanimive običaje — »praznovanja norcev« kot del vsakdanjega življenja; pojmovanje norosti (s pomembnim preobratom v času renesanse) in seveda slavne in manj slavne dvorne norčke, ki so služili francoskim kraljem. Naštejmo nekaj virov, na katere se opira avtor: računske knjige francoskega dvora, razne razprave sodobnikov, kronike, memoari, dnevniki, korespondenca, lep-slojve, ikonografija itd. Težavnosti tvorstne raziskave pa ne predstavlja zgolj pomanjkljivo gradivo, temveč se mora zgodovinar osvoboditi tudi MITA kot sestavnega dela zgodovine norčkov, saj se je fikcija na nekaterih mestih tako ozko prepletla z realnostjo, da ju včasih sploh ne gre ločevati.

Na začetku avtor predstavlja zelo nenavaden ceremonial — »praznik norcev«. Ta običaj, ki izvira še iz poganskih časov, se je v srednjem veku obdržal še stoletja pod okriljem cerkve. Obstajalo je nekaj variant »praznovanja norcev«. Cerkvena hierarhija si je skoraj deset stoletij zaman prizadevala, da bi na kakršenkoli način pregnala iz duš vernikov ta poganski običaj, saj je bil le-ta pregloboko zakoreninjen v ljudski zavesti. Običaj je z uspehom ukinila šele politična (posvetna) oblast v 16. stoletju. Vzrok za ukinitvev običaja je seveda skrit globlje v pojavu renesanse, samo iz-